

församlingar beskriver den lokala verksamheten utgör ett fint empiriskt komplement till Johannesson och Brodd. Öljarstrand söker efter uttryck för värderationell respektive målrationell logik, där det senare betyder ungefär samma sak som pragmatism hos Brodd och motsvarar innehållet i Johannessons båda första tankefigurer. Inte överraskande dominerar den målrationella logiken fullständigt i intervjuerna. Författaren kunde gärna ha diskuterat i vilken mån själva intervjusituationen kan ha påverkat detta resultat, men det är lätt att stämma in i hennes slutord: fler empiriska studier behövs för att fördjupa förståelsen av inomkyrklig sekularisering.

Det enda genuint historiska perspektivet i boken erbjuds av Stefan Gelfgren, som skriver om den norrländska väckelsen på 1800-talet. Hans tes är att denna samtidigt var en reaktion på och ett led i en begynnande sekularisering. Tesen är inte ny, men framställningen är föredömligt klar och relateras på ett förtjänstfullt sätt till sociologisk sekulariseringsteori.

Bokens sista artikel är den mest teologiska. Carl Axel Aurelius använder sig i sin analys inte av sociologer och filosofer utan av Nikolaj Frederik Severin Grundtvig (1783–1872), Martin Luther (1483–1546), Paul Tillich (1886–1965) och Olov Hartman (1906–1982) samt den teologiskt bildade latinisten Emin Tengström (f. 1929). Författaren skriver inledningsvis om sekularisering som ett allmänt samhällsfenomen och ställer sedan frågan om kristen troslära kan bidra till att övervinna denna genom att teckna sammanhången i den kristna tron. Skulle Gustaf Wingrens *Credo* eller Jarl Hembergs, Ragnar Holtes och Anders Jeffners *Människan och Gud* kunna vara till hjälp? Svaret är att de är alltför teoretiska. Man måste ta på allvar Grundtvigs insikt att kyrkans grundval är den levande församlingen, ”där människor inlemmas genom dopet och samlas vid nattvardsbordet” (s. 108). Gudstjänsten är primär i förhållande till teologin. Därför behöver teologen vara en reflekterande praktiker,

teologin vara ”en svarande teologi” (s. 112). Men gudstjänsten måste också behålla sin relation till samtiden. Aurelius slutsats blir att det som kan motverka en inre sekularisering är en stark korrelation mellan gudstjänst och vardagsliv.

Utän att notera det resonerar Aurelius mycket likt den liturgiska teologen Gordon Lathrop. Recensenten är också i huvudsak enig: en teologiskt fullödlig och samtidigt vardagsnära gudstjänst är ett nödvändigt och starkt motgift mot kyrkans inre sekularisering. Men vad gör man när sekularisering har börjat präglade själva gudstjänsten, börjat tömma både predikan och sakrament på deras innehåll, såsom beskrivs i de övriga bidragen i denna bok? Det är frågan som ropar på ett svar.

Stephan Borgehammar
Professor, Lund

Cecilia Wejryd. *Lagen, synden och väckelsen: Åtta svenska 1800-talsväckelseledare och moderniteten*. Stockholm: Verbum. 2017. 313 s.

På 1870-talet började olika väckelserörelser på allvar konkurrera med Svenska kyrkan. Cecilia Wejryd vill klargöra denna övergång till en mer pluralistisk kristendomstolkning. Hon undersöker här hur olika föreställningar om Guds lag uppkom i svensk kontext under 1800-talet och vad de bestod i. Väckelsen blev ofta anklagad för antinomism i olika former, ett vitt använt begrepp. Wejryds andra frågeställning rör sig kring hur olika väckelseledare förhöll sig till den så kallade moderniteten.

I de inledande två kapitlen visar Wejryd bakgrunden till studien och dess vetenskapliga uppbyggnad. Hon tar hjälp av två kyrkohistoriker, David Bebbington och Reginald Ward, och sociologen Peter Berger, för att analysera väckelseledarnas förhållanden till moderniteten. Matnyttiga begreppsförklaringar som till nämnda modernitet, men också till väckelse, nyevangelikalism

och så vidare finner man här, liksom genomgångar av hur lagen och synden betraktades i kristna miljöer alltifrån den lutherska reformationen till 1800-talets statskyrka och i de olika med denna konkurrerande reformrörelserna.

Därpå har Wejryd delat in undersökningen i tre kapitel, vari de åtta väckelseledarna sorteras utifrån sina uppfattningar om lag och synd. Fredrik Olaus Nilsson (1809–1881), Fredrik Gabriel Hedberg (1811–1893) och Dordlofva Erik Ersson (1833–1923) ansåg enligt Wejryd att lag inte borde predikas för oomvända. Erik Jansson (1808–1850), August Sjödin (1832–ca 1900) och Helge Åkeson (1831–1904) hävdade att den kristna människan var syndfri och att rättfärdiggörelsen gjorde människan helt ny, medan Victor Witting (1825–1906) och Nelly Hall (1848–1916) betraktade syndfrihet som en möjlighet att uppnå under jordelivet.

Kapitlen sex, sju och åtta används för undersökningens andra del och sätter teorierna från Bebbington, Ward och Berger i samband med väckelseledarnas uppfattningar om människan och lagen, väckelsen och samhället. Flera olika företeelser lyfts fram som betydelsefulla för moderniteten, såsom nya uttryck för människosyn, omvändelse, bibelläsning och kulturell mångfald. Moderniteten kom att påverka möjligheterna till och uttrycken för ett kristet liv.

Wejryds slutsatser, vilka läggs fram i det nionde, sista kapitlet är att dessa så kallade antinomistiska förkunnare såg på olika sätt på Guds lag. Sammanlagt sex av de åtta ansåg att lagen inte skulle predikas för dem, som ännu inte var omvända. Fem av åtta ville inte gå med på den lutherska läran om tillräknad rättfärdighet. De betonade i stället människans egen förbättring. På dessa punkter kom väckelseledarna i konflikt med Svenska kyrkan. Trots detta visar Wejryd hur de åtta hade betydelse för en ny offentlighet, där religionen blev mer en privatsak och pluralismen ökade i samhället.

Kapitlet lyfter också fram det moderna. Teocentrisk autonomi är enligt Wejryd vad

man kan utläsa ur väckelseledarnas världssyn. Detta innebär i undersökningens sammanhang att väckelseledarna uppvisade autonomi på det inomvärldsliga planet, men att de samtidigt såg sig själva som helt beroende av Gud. De kombinerade modern individualism med förmodern gudstro. Gud talade till den enskilda människan, vilken såg sig som frikopplad från det gamla kollektivet. Vägen till salighet gick enligt Wejryd även snabbare inom väckelsen än i Svenska kyrkan, vilket gynnade marknadsföringen av rörelserna.

Wejryd ser även en teocentrisk optimism hos väckelseledarna. De ansåg i olika grad att Gud redan under livets gång kunde hjälpa människan att bli mer rättfärdig eller befrias från synden. Tron kunde också bli nyttigt effektiv på ett modernt sätt och hjälpa till att till exempel hela från sjukdomar. Väckelseledarna hyste ett komplext förhållande till det moderna, och det skilde sig mellan individerna. Wejryd har funnit anti-lutherska och anti-pietistiska drag i uppfattningen om lagens bruk hos de åtta. Hon har samtidigt noterat en starkare påverkan från kontinenten vad gäller evangelisk kristendom än vad Bebbington har sett i anglosaxiskt perspektiv. Lagförståelsen och spänningen hos grupperna ser hon som ett komplement till Wards syn på väckelsen som mer en alternativ modernitet, med tidigast medeltida rötter. Samband mellan metodism och helgelsetradition och även mellan förmoderna källor, herrnhutism och pietism har påvisats i undersökningen om lagförståelsen. Katekes-traditionen i vårt land gav Wejryd anledning att komplettera de teoriperspektiv som ser ett samband mellan frälsningsvisshet och det moderna. Väckelseledarnas uppfattning om lagen visade sig inte stämma överens med synen på frälsningsvissheten.

Wejryds bok kompletterar alltså forskningen om väckelsen med ett svenskt perspektiv. Boken framstår ibland som lika komplex som väckelseledarnas modernitet, dock är den skickligt och koherent uppbyggd. Repetition och tillbakabläddring krävs för att hålla isär dessa åtta, starka

personligheter, som var och en hade förtjänat ett liknande verk om sin teologi. Stundtals tar nästan berättelserna om personerna överhanden framför teoriperspektiven. Den imponerande, noggranna bilagan, där synen på lagen och synden hos väckelseledarna respektive Svenska kyrkan schematiseras, hjälper här översynen. Att Wejryd tidigare forskat på erikjansarrörelsen märks i den insatta och levande beskrivningen av dess utveckling. Man vill läsa mer om deras bokbränning, emigration och församlingskonflikter. Att Nelly Hall som kvinna i slutet av 1800-talet försörjde sig som predikant och helare fascinerar.

Ibland förvirrar Wejryds ordval som kring att vara, bli eller betraktas som syndfri, vilka används snarast som synonymer. Möjligen hade också ett mångsidigt begrepp som helgelse tjänat på att tas upp i första kapitlets förklarande lista. Några korrekturfel märks. Pluralismen, den personliga teologin och betydelsen av och möjligheterna som kom ur enskild bibelläsning och -tolkning är insikter som stannar kvar från beskrivningen av tidens religiösa landskap. Dagens individualism har tydligt några rötter även i väckelsen.

Cecilia Åklundh
Magisterstudent, Lund

Rowan Williams. *Christ the Heart of Creation*. London: Bloomsbury Continuum. 2018. 304 s.

Rowan Williams akademiska produktion täcker flera överlappande fält, vilka sammanfattas väl i *Christ the Heart of Creation*. För en svensk läsare, kanske van vid den skandinaviska skapelseteologins starka fokus på trons första artikel, kan Williams arbete framstå som en främmande fågel. Om skapelseteologin med Gustaf Wingren (1910–2000) i spetsen betonat skapelsen och det allmänmänskliga som utgångspunkt för den teologiska reflektionen, lyfter Williams snarare fram den thomistiska och bysantinska traditionens betoning på trons andra artikel.

Vad Williams argumenterar för, utifrån ett teologihistoriskt perspektiv, är att Kristus är skapelsens utsiktspunkt, från vilken samtliga tre artiklar bör förstås.

Williams tar oss med på en i kronologisk mening märklig dogmatisk resa. Nästan som för att få det överstökade inleds boken med ett längre kapitel om Thomas av Aquinos (1225–1274) teologiska vision, för att sedan sträcka sig tillbaka till Augustinus (354–430) och den patristiska perioden och sedan vidare in i den östkyrkliga medeltiden med Maximos Bekännaren (ca 580–662) och Johannes av Damaskus (ca 675–749). Bokens andra del gör ett hastigt hopp in i reformationstidens stridigheter. Jean Calvin (1509–1564) sätts här, utöver de tidigare patristiska och medeltida sammanhangen, i dialog med Martin Luthers (1483–1546) kristologiska engagemang. Det sista stora hoppet sker rakt in i 1900-talet till att handla om Karl Barths (1886–1968) och Dietrich Bonhoeffers (1906–1945) uppgörelse med liberalteologin. Detta kapitel representerar den etiska och politiska dimensionen av Williams arbete.

Bokens starka sidor sammanfaller på ett sätt med dess främsta svaghet. Precis som Thomas själv, syntetiserar Williams en hel tradition. Detta innebär att styrkan delvis ligger i själva sammanfattandet: det är genom att sammanfatta en stor, många gånger oöverblickbar, kristologisk tradition som Williams skapar en imponerande överblick. Detta sker dock delvis på bekostnad av originaliteten. Men den kristologiska tradition som Williams presenterar för oss är samtidigt – och här vilar den verkliga storheten med boken – en metafysisk och ontologisk reflektion. Boken ska därför snarare ses som ett engagemang i kristologisk och i förlängningen trinitarisk ontologi. Därmed knyts trons andra artikel samman med de övriga två: Kristus är, i enlighet med bokens rubrik, skapelsens hjärta. Därför handlar vara och verklighet, menar Williams, också om Kristus och vice versa. Här framträder den kosmiske Kristus, samtidigt som Williams knyter denna så typiska bysantinska tradition samman